

Александар Ђаковац

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет

e-mail: adjakovac@bfspc.bg.ac.rs

МЕТАФОРИЧКИ ЈЕЗИК ТЕОЛОГИЈЕ: ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ ОДНОСА ТЕОЛОГИЈЕ, НАУКЕ И КУЛТУРЕ

Апстракт: У овом тексту намеравамо да испитамо језик теологије у савременом свету, и однос тог језика према културним и научним кретањима. Језик теологије је инхерентно метафоричан, пошто је њен задатак да искаже чињенице Божијег откровења које трансцендирају уобичајена искуства овог света, уводећи секуларне појмове, идеје и парадигме у сопствени референтни оквир. Теологија стога нужно користи научне и културне евиденције, које преводи у синтаксу сопственог језика. У данашње време, када се културне и научне парадигме брзо мењају, теологија мора да покаже нарочиту флексибилност, а да притом остане верна истинама вере „која је једном предата светима“ (Јуд 1,3). Покушаћемо да пружимо анализу искушења и предности традиционалног теолошког наратива, као и да укажемо на могућа решења креативног превазилажења уочених недостатака, како би блага еванђеоска вест била успешно пренета новим нараштајима.

Кључне речи: теологија, језик, наука, култура, метафора.

Задатак теологије је да говори о божанском, о ономе што трансцендира важеће евиденције доступне људском мишљењу, њиховим постављањем у поредак властите метафоричке синтаксе. У том смислу се као исправна може прихватити тврдња Макса Секлера да је „теологија веза између Бога и језика“.¹ Од користи може да буде и Агамбенов увид према коме се „Религијом може дефинисати оно што ствари, места, животиње или особе одузима обичној употреби и пребацује их у издвојену сферу. Не само да нема религије без издвајања, него свако издвајање садржи и чува истински религиозно језгро“.² Додали бисмо да се ово издвајање увек врши на нивоу увођења чињеница у теолошку метафоричку синтаксу, при чему се пак мора водити рачуна о адекватности.

Како постулирати ову адекватност, управо је проблем са којим се сусрећемо. Да све тече, и да не можемо два пута да уђемо у исту реку знамо још од Хераклита. Ипак, технолошки напредак ту брзину увећава до незамисливих размера. Евиденције се у савременом свету налазе у стању стално и убрзавајућег флукса, што по себи не представља непремостиву препреку за превођење у метафоричку синтаксу теологије, али изискује стални креативни напор. Везивање теолошког језика, односно његове

1 Bezić 1990, 294.

2 Agamben 2010, 84.

метафоричке основе, за евиденције које су у међувремену промењене, ствара парадокс *обрнуте метафоре*, када се значење исказа везује за неку евиденцију која се више не сматра утврђеном, доводећи у питање садржај поруке коју теологија помоћу метафоричке основе настоји да пренесе. У овом раду ћемо покушати да укажемо на ове феномене на основу неколиких историјских примера. Нипошто нам није намера да представимо све аспекте сложеног и вишеслојног проблема језика теологије, већ само оне који се тичу правилне и неправилне употребе *метафоричких основа* који служе преношењу поруке.³ У том смислу ће већина других аспеката теолошког језика бити занемарена, док ће неки бити поменути само с обзиром на проблем којим се бавимо.⁴ Превасходна област нашег интересовања је теолошки језик у сусрету са савременом науком и културом, а не теолошки језик као такав. Ову ограду треба имати на уму при читању овог текста.

Теологија, наука и мишљење

Тема односа науке и религије, конкретније науке и теологије, никада није престала да буде актуелна.⁵ У неким периодима је пак ова тема разматрана на миран и сталожан начин, док је у неким другим ситуацијама изазивала бурне реакције и спорове.⁶ Многи истакнути православни теолози су увиђали и увиђају неопходност дијалога теологије и науке.⁷ Као пример наводимо размишљање о. Георгија Флоровског, једног од несумњиво најзначајнијих православних теолога двадесетог века, који је указивао на нужност промишљања односа религије и науке. Сматрао је да би се ту посебно морало расправљати о следећим питањима: „доказ за постојање Бога (и негирање Његовог постојања), религиозна природа научног знања и његови типови, стварање и вечност света, чуда и ‘закони природе’, постојање и бесмртност душе, порекло човека, природна сврха, сврха поретка и процеса у свету. Другим речима, требало би поставити и разјаснити та питања на која ‘наука’ нуди такве врсте одговора који делују супротни хришћанској вери и открочењу, а такође и објаснити хришћански одговор“.⁸

На почетку је неопходно истражити и утврдити неке елементе самог *језика теологије* који дефинишу њен однос према емпиријској стварности, или ономе што се сматра да јесте емпиријска стварност. Ту управо и лежи проблем, пошто научна интерпретација непрестано мења чињенично стање, стављајући чињенице у стање флукса. Проблем настаје када саме чињенице које теологији служе као метафоричка основа доживе промену, било на нивоу фактицитета или интерпретације. Те су промене некада биле сразмерно споре, па су теологији на располагању били векови у којима је било могуће стварати нове метафоре, док су оне старе остајале уверљиве. Како се процес научне интерпретације стварности убрзавао, тако се и време које је теологији било на располагању за одговор, односно превођење нових *могућих* чињеница на сопствени језик, скраћивало. Ово скраћивање времена доступног за формирање новог метафоричког дискурса је од кључне важности за разумевање проблема. Метафорички дискурс је нужно

3 У том смислу овде *неће* бити речи о многим значајним и фундаменталним аспектима језика теологије, попут профетског, доксолошког, анагошког итд.

4 За марксистичку критику теолошких теорија науке видети: Гараджи 1971. О савременом научном редукционизму видети: Mether 2013, 65-90.

5 О развоју самог појма теологија и његовом унутрашњем структурирању видети: Ђаковац 2013, 157-171. О различитим аспектима положаја Цркве у савременом секуларном друштву, што неминовно креира оквир теолошког дискурса, видети: Ђаковац 2018.

6 Funkenstein 1986.

7 Видети на пример: Nesteruk 2003; Ракочевић и Јеленковић 2021: 141-155.

8 Писма Флоровског о. Сергију Булгакову 47-48, према: Obolovitch 2019, 162-163.

конзервативан и промена му не погодује.

Најкраће, овде под метафором подразумевамо мењање места означеног и означитеља. Рецимо, природни феномен помрачења Сунца, у метафоричком језику теологије означава нешто друго до просту чињеницу да Месец заклања Сунце, указује на нешто трансцендентно, односно одсликава Божију свемоћ и Божије старање о свету. Многобројна чуда описана у Светом Писму су везана за ову појаву, како Господ говори преко Исаије „Да би познали од истока сунчаног и од запада да нема другог осим мене; ја сам Господ и нема другог“ (Ис 45,6). Несумњиво да помрачење Сунца у неким приликама заиста представљало чудесни знак Божији људима, као приликом Распећа Христовог. Али чак и она „обична“ помрачења која нису узрокована непосредним Божијим дејством, вековима су у људима изазивала трепет, и подсећала их на Божије присуство. Природни феномен помрачења се, дакле, показао као *адекватна метафоричка основа* за преношење поруке о Божијем икономијском деловању. Пред теолозима старијих нараштаја, стајао је сразмерно лак задатак да у овом догађају, који су људи начелно сматрали натприродним, (иако су још стари Грци знали да је реч о природном феномену) препознају, истакну и певају славу Божију. Василије Селевкијски почиње своју беседу на Преображење описујући како Сунце својом светлошћу надјачава Месец и звезде, што му служи као основа да настави да говори о божанској светлости која је недмоћна у односу на сунчеву.⁹ У том контексту помрачење Сунца је јасан означитељ смрти и зла.

Међутим, када је недвосмислено показано и доказано да сам догађај органски припада природном току ствари, јавила се потреба стварања нове метафоре. Развој научног сазнања, разоткивши на који начин се збива овај феномен и који природни узроци њиме управљају, на пољу евиденције је у овом случају довео у питање адекватност ове метафоричке основе. Савремени проповедник данас најчешће неће, када се овај феномен догоди, говорити да је то очигледан знак Божијег упозорења грешним људима, узимајући у обзир да је овај феномен за већину слушалаца, иако и даље изазива дивљење, ипак изгубио део своје чудесности због научног објашњења које је свима познато. Тако сада путања Сунац мења своје место, и премешта се из области натприродног у област природног иако још увек има *капацитет за метафору*. Слика помраченог Сунца и данас указује на таму, на смрт и зло које је надвладао Христос, истинито Сунце које не може бити помрачено. Дакле, метафора и даље може бити успешна и може да послужи да пренесе поруку Еванђеља. С друге стране, ако би се при коришћењу ове метафоре упорно инсистирало на схватању помрачења као натприродног феномена *по себи*, узрокованог непосредним божанским деловањем изван поретка природне каузалности, то би код слушалаца који га схватају као природни феномен, лако довело до стварања *обрнуте метафоре*. Они би могли да постану уверени, да пошто *знају* да је овде у питању природни догађај, и да тврдња о његовој натприродности не стоји, одатле следи да ни порука коју метафора треба да пренесе, да је Христос светлост света, није тачна. На тај начин обрнута метафора постиже сасвим супротан ефекат од жељеног. Уместо да уверава, она разуверава.

Како одредити науку, посебно како одредити такозване духовне науке, где би могла да буде сврстана и теологија, питање је које се ни изблиза не може сматрати решеним, иако је понуђених решења много.¹⁰ Чак и сам преглед различитих становишта по овом питању захтевао би посебну, нарочито обимну студију, пошто су темељни појмови које овде користимо – теологија (у ширем смислу религија) и наука – у великој

9 Coune 1985, 93.

10 Врло добар критички преглед налазимо код Бринка, који нам укратко представља главне токове односа науке и религије и посебно теологије, како у прошлости, тако и данас (Brink 2019).

мери различито дефинисани с обзиром на историјске и друштвене оквире, као и с обзиром на становишта и интенције онога ко их дефинише.

Различите новије дисциплине, попут социологије религије, политикологије религије и њима сличне, преузеле су доминацију у дефинисању појмова религија и теологија. Проблем је што ове дисциплине, приликом одређивања ових појмова, уз сво инсистирање на објективности, у највећем броју случајева не успевају да их правилно одреде због тога што за своја полазишта имају традиције настале у оквиру секуларистичке идеологије. Овде није, да тако кажемо, пострадала само теологија, већ како примећује Хана Арендт, и само мишљење: „С доласком модерног доба, мишљење углавном постаје слушкиња науке, односно организованог знања; и премда је мишљење тада постало изразито активно, сходно кључном убеђењу новог века да можемо знати само оно што сами правимо, сада математика, неемпиријска наука *par excellence* у којој се дух игра са самим собом, постаје наука свих наука, будући да она нуди кључ за законе природе и универзума који се крију иза појава“.¹¹ С друге стране, сама теологија се врло често затвара у сопствено двориште, инсистирајући на сувише уском схватању сопствене „традиције“, долезећи тако на место где јој друштво праве теорије завере и квази-научна мишљења.

Метафоричка синтакса језика теологије

Теологија, између осталог, верујућем човеку пружа референтни оквир погледа на свет. У том смислу се теологија нужно јавља као својеврсна теорија свега. Она даје општу представу света и човека, одговарајући на питање смисла постојања свега с обзиром на откровење Бога у историји. Али, теологија не може да се задржи само на општостима већ мора да се посвети и сваком појединачном случају стварности, односно искуствима стварности. Никада теолошка објашњења религиозног становишта нису могла да буду одвојена од емпиријског искуства света, које подразумева његову ирационалну или рационалну интерпретацију, или обоје. Док су се у прошлости ирационална и рационална искуства значајно преплитала, у савремено доба је рационално сасвим преовладало и поистовећено је са истином.

Развојем науке се мења егзегеза искуства света, а чињенице долазе у стање флукса. Враћамо се примеру феномена помрачења Сунца, што је искуствена чињеница за становнике Земље. Тај феномен нема *нужно* посебно теолошко значење, али може, и заправо мора, као и сваки други феномен, да буде и теолошки интерпретиран. Али, научна промена разумевања саме чињенице, нужно повлачи усаглашавање теолошке интерпретације новог преовлађујућег тумачења стварности. То опет не значи да помрачење не може да буде и натприродни догађај. Може, али то најчешће није, и што је још важније, данас се он схвата као природна појава чије је место у ланцу каузалности јасно утврђено и потврђено. Помрачење је део савремене семантичке језичке структуре *као природни догађај*. На сличан начин можемо да посматрамо исцељење. Није свако исцељење чудесно, иако неко свакако јесте. И свако исцељење *јесте* знак Божије љубави према људима, одакле се опет не може извести закључак да медицина нема удела у том процесу. У старини, иако је медицина постојала, знања о људском телу и болестима су била далеко ограниченија и зато се много тога приписивало *непосредној* Божијој интервенцији. И данас се исцељења често приписују Божијем дејству, али се много тога изузима из тог контекста. Примери чудесних исцељења код моштију светих спадају у ред непосредних показатеља Божијег дејства и милости. Ипак, опсег у коме се иште чудесна

¹¹ Arent 2010, 18.

Божија интервенција је сужен у односу на нека ранија времена. Рецимо, данас много мање људи, ако ико, тражи од свештеника читање молитви против зубобоље. Разлог томе је очигледно развој стоматологије.

И тако се метафоричка основа нужно мења. Док ће нека велика и страшна епидемија, или неизлечива болест појединца и исцељење којим бива побеђена, и данас имати потенцијал стварног и метафоричког указивања на тајну смрти коју Христос побеђује, редовна сезонска епидемија грипа тешко да ће имати такав капацитет. Данас би било бесмислено указивати на сезонски грип као на знак божанског позива на покајање. Грип се данас, због напретка медицине, напросто доживљава као непријатност, и то непријатност против које постоји вакцина. Иако остаје тачно да свака болест указује на смртност човеку, и несумњиво може и треба да буде подсетник и позив на покајање, поједине болести више немају *метафорички капацитет* да ту поруку адекватно пренесу. Језик који теологија користи, ако жели да њена порука буде схваћена на исправан начин, мора да буде усаглашен са оним што се *сматра* за чињеницу у култури у којој се реч Божија проповеда, без обзира да ли је та чињеница сама по себи истинита. Када дође до промене општег схватања неке чињенице, неопходно је да се и метафоричка основа промени.

У вези са метафоричким језиком теологије, потребно је утврдити одређене дистинкције. Покушаћемо да то, ради прегледности, учинимо схематски, иако такав приступ нужно води поједностављивању.

Најпре ћемо подвући да *метафоричка основа* и *порука метафоре* нису исто. Метафоричка основа је сама чињеница, или оно што се чињеницом сматра, док је метафоричка порука, оно што теологија заиста жели да саопшти.

Овде је корисно увести и разликовање између *јаке* и *слабе* метафоре. Тако *јака метафора* указује на натприродни феномен као знак непосредног Божијег деловања, док *слаба метафора* указује на природни феномен као знак Божијег деловања.

Већ смо споменули појаву *обрнуте метафоре*. Она се јавља када дође до промене схватања неке чињенице, која стога више није погодна и адекватна како би служила као *метафоричка основа*. Инсистирање на одређеној метафоричкој основи која више није адекватна, доводи до функционалног обртања њеног значења, те она уместо да уверава – разуверава.

Небо или небеса су традиционално представљали метафоричку основу за поруку о трансцендентном или есхатолошком, и то у значењу *јаке метафоре*. Данас ови појмови и даље могу да користе као метафоричка основа, али само у форми *слабе метафоре*. Ако се користе у форми *јаке метафоре*, трансформишу се у обрнуту метафору, као у тврдњама вулгарног атеизма да Бога нема јер га пилоти авиона и астронаути нису видели.

Метафоричку основу треба разликовати од *дословног исказа* који јесте *истина вере*, као што су на пример, чуда или васкрсење Христово. То нису метафоричке основе већ *чињенице* изван поретка природне каузалности. Христос јесте Спаситељ, и заиста јесте чинио чуда и Васкрсао трећег дана. Истине вере углавном потребују дефиниције, и то је оно што одређујемо као *догматски исказ*. Догматски искази предствљају од Цркве усвојено одређење или дефиницију вере, као на пример да је Христос истинити Бог и истинити Човек.

Кратко ћемо се осврнути и на опасност јављања *хипертрофираних* или *претераних метафоре* у језику теологије. То је случај када метафоричка основа има капацитет да саопшти *више* него што би требало, с обзиром на поруку коју жели да пренесе. Ова ситуација се најчешће јавља при употреби *јаке метафоре* као аналогије. Добар је пример објашњење две природе у Христу уз помоћ аналогије душе и тела у човеку. Иако однос душе и тела у човеку има капацитет за адекватну метафоричку основу за преношење

поруке о стварној целовитости и стварном јединству две природе у Христу, ова метафоричка основа има капацитет и да створи хипертрофирану метафору, пошто не одговара у потпуности стварности коју објашњава. Душа и тело представљају две различите природе сједињене у једно биће, при чему чувају своју различитост. У том смислу је аналогија са природама у Христу ваљана. Међутим, будући да је сама људска природа заправо формирана од ових ентитета, ова аналогија може да буде схваћена и у смислу да две природе у Христу творе неку нову природу. У том смислу ова метафора саопштава више него што треба, односно јавља се као *претерана*. Задатак теологије је да препозна непотпуну адекватност одређених метафоричких основа и да на њих јасно укаже, наглашавајући нужне дистинкције.

Овде могу да настану још две врсте проблема. Указали смо на проблем који настаје када се одређена метафоричка основа стави на место дословног исказа. Друга врста проблема се јавља ако се дословни искази или истине вере прогласе за метафоричну основу, као код радикалне демитологизације библијских извештаја, када се описана збивања не разумеју као стварни историјски догађаји. Теологија мора водити рачуна да не западне у својеврсни „аутошовинизам“, односно у негирање откривених истина вере, кроз њихову погрешну и неоправдану „метафоризацију“. Теологија која то чини, такође упада у замку стварања идеолошког референтног оквира, обрнуто сразмерног ономе који се креира слепим инсистирањем на јаким метафоричким основама чија је чињенична основа измењена. Процес који истине вере трансформише у метафоре, показује извесну сличност са феноменом обрнуте метафоре. Међутим, док је код обрнуте метафоре промењен смер метафоричког саопштавања, у овим случају је сама чињеница вере која треба да буде саопштена изокренута у метафору, због чега ћемо је и назвати *инверзивна метафора*.

Када се промени метафоричка основа, сама метафора мора или да буде модификована или напуштена. С друге стране, дословни теолошки исказ не може да буде нити модификован нити напуштен. Јер „ако Христос није васкрсао, узалуд вера ваша, још сте у гресима својим“ (1Кор 15, 17). Дакле, са позиције теолошког језика и његове синтаксе, једнако је недопустиво остати веран метафори чија је основа промењена (на пример, тврдити да је помрачење Сунца или сезонски грип натприродна и непосредна пројава Божијег гнева), као што је недопустиво тврдити да откривена истина вере (на пример, Васкрсење Христово), представља само метафоричку основу која не одговара евиденцији. Неопходно је да теологија једнако брине о усаглашавању сопствене поруке са метафоричком основом као и о чувању дословног теолошког исказа.

Када је реч о промени неадекватне метафоричке основе, ваља истаћи да је тај процес врло захтеван, и да би био успешан, мора му се приступити образливо. Овде се често јавља психолошки ефекат – свако усаглашавање метафоричке основе, иако је нужно и сасвим оправдано, често делује као својеврсно повлачење. Томе погодује чињеница да је у прошлости, много природних феномена спадало у групу могућих и прикладних метафоричких основа. Од поменутог помрачења Сунца, преко појаве различитих болести, до различитих климатских и метеоролошких промена и збивања. Ове су основе најчешће коришћене у свом јаком облику. Неке од њих је могуће и данас користити али само у обилку слабе метафоре. Често је, пак, потребно сасвим напустити одређене метафоричке основе као сасвим неадекватне. Ранији, веома широки спектар погодних метафоричких основа, представљао је основу за слику света у којој божанско непосредно доминира. Научна открића су многе од ових метафоричких основа сврстала у ред природне каузалности и тако их лишила теолошке метафоричке адекватности. Божанско деловање, који је у прошлости било виђено као одлучујући *непосредни* узрок готово сваког природног или људског деловања, сада је измештено у сферу природне каузалности.

Ако у прошлости није постојало знање о томе да помрачење Сунца представља пресецање путања Месеца и Сунца, помрачење је могло да буде интелептирано као непосредни и природно неузроковани Божији чин и знамење. Сазнање новог фактицитета, које омогућава тачно предвиђање овог догађаја као и његово уверљиво и проверљиво објашњење, нужно захтева усаглашавање, које како видимо, у извесној мери значи одустајање од првобитне метафоричке основе, или барем прелаз са јаке на слабу метафору.

Одустајање од неке метафоричке основе или прелазак са јаке на слабу метафору, понекад ствара утисак о повлачењу пред доказима. Остајање при метафори која је изгубила адекватност има још кобнију последицу, стварање *обрнуте метафоре*.

Навешћемо још један пример који делује као врло прикладан. Реч је о геоцентризму. Св. Козма Етолски објашњава због чега на Васкрс бојимо јаја и каже: „Овај свет је као јаје. И баш као што је жуманце у средини јајета, тако и Земља вољом Божјом остаје на свом месту у универзуму. И баш као што беланце окружује жуманце, тако и ваздух - Земљу. И баш као што љуска окружује јаје, тако и небо окружује Земљу. Сунце, месец и звезде као да су залепљени за небо, које се окреће са Сунцем. Земља је округла, а где Сунце сија, сада је дан. Ноћ није ништа друго него сенка земље. Сада имамо вече овде, али вече није на целој земљи - негде је око поноћи, негде око зоре, негде око поднева - дан долази тамо где Сунце излази. Удаљеност земље и неба од места на коме се сада налазимо једнака је удаљености од било које друге тачке земље до неба. А људи живе и са ове стране Земље и са друге стране. Стога су нам Свети Оци наредили да бојимо јаја уочи Васкрса и гледајући их, сећајући се да јаје симболизује свет, а црвена боја Крв Христову проливену на Крсту, којим је освештао читав свет“.¹²

Примећујемо да св. Козма прихвата Птоломејеву космологију и користи је у свом објашњењу.¹³ Овде можемо лепо да видимо како функционише метафорички језик теологије. Учење да је Земља у центру васионе, и то тачно у центру, служи да метафорички укаже да *као што је* Земља у центру васионе, *тако је* Христов долазак централни догађај васионе. Овај метафорички ланац ‘као што је – тако је’, очигледно функционише само док важи његов први чинилац, односно његова метафоричка основа. Али, ако се у једном тренутку покаже да Земља није у центру васионе, да ли важи и *обрнута метафора* да онда ни Христов долазак није централни догађај васионе? Очигледно не, јер је прва ставка у ланцу служила да *приближи и објасни* другу, а није са њом повезана каузално. Погрешно *уметање каузалности* у метафорички ланац узрокује стварање обрнуте метафоре, јер је претвара у нешто што она није, у каузалну тврдњу која гласи да *зато што је* Земља у центру васионе тврдимо да је Христов долазак централни догађај васионе. Дакле, нужно је разликовање овог ‘као што’ и ‘зато што’, односно нужно је *разликовање метафоричке основе од метафоричке поруке*. По себи је јасно да савремени теолог или проповедник или катихета, уз сво поштовање према св. Козми Етолском, више не може да користи његову метафору, барем не у истом облику. Да би метафорички језик теологије и даље вршио своју функцију, метафоричка основа мора бити усклађена са садашњим тумачењем чињенице света, које говори да Земља није у центру Сунчевог система или универзума. Промена овакве метафоре није лака, и најчешће је потребно наћи неку другу и погоднију. Такође је неопходно предупредити појаву обрнуте метафоре, појашњењем, рецимо, да је долазак Христов, у духовном смислу, свакако централни догађај васионе, и да чињеница да Земља физички није у

12 Этолийский 2009, 82.

13 Такође видимо да прихвата да је Земља округла а не равна плоча, за разлику од неких савремених присталица квази-научног религијског погледа на свет.

њеном центру не мења ту духовну истину нити на њу утиче. Васкршње јаје и даље, али сада у оквиру слабе метафоре, може да буде објашњено као слика света, али без помињања превазиђеног схватања да је Земља у центру васионе.

Навешћемо још једна пример. У древној хришћанској литератури је било популарно кришћење наратива о птици Феникс, који је служио као метафоричка основа. Тертулијан тако каже да та птица, која живи на Истоку, живи тако што постоји само један примерак те врте. На дан смрти, како каже, она се поново враћа у живот, тако да је то њен нови рођендан. Тертулијан закључује да пошто је Христос рекао да смо бољи од мноштва врабаца, то свакако значи да смо бољи и од Феникса, па пита, како би онда било могуће да човек умире једном заувек, док нека птица у Арабији васкрсава (*De res. carn.* 13). Очигледно је због чега је Феникс, за кога се *сматрало* да постоји, представљао добру *јаку* метафоричку основу за учење о васкрсењу. А када је доказано да таква птица не постоји, метафора је морала да буде напуштена, пошто јој је *метафоричка основа* укинута. Заправо, ова метафоричка основа може и даље да буде коришћена, али само у свом слабом а не у јаком облику. Тако можемо рећи да као што је некада сматрано да постоји птица Феникс која васкрсава, тако знамо да Христос *заиста* јесте васкрсао, и да је васкрсење и нама обећано. Постојање оваквих приповести у старини нам казује да је човек одувек имао свест о сопственом назначењу које превазилази оквире смртне природе, односно да је човек створен за бесмртни живот што нам се у Христу открива као коначна истина нашег постојања. На овај начин теологија може да задржи и стару метафоричку основу, али мењајући је из јаке у слабу.

Упркос нужној промени метафора, основни задатак теологије остаје исти. Она треба да из поретка света издвоји феномене погодне за исказивање сопствене поруке.

Замка обрнуте метафоре

Сада ћемо покушати да прецизније образложимо феномен обрнуте метафоре. Језик теологије је превасходно метафоричан и азматски, дакле, певајући или псенички. Проблем се јавља када се метафоричке поруке сувише круто или каузално повежу са својим метафоричким основама. То се нарочито често дешава при трансформацији азматског (певајућег) или доксолошког (славословног) теолошког исказа у дискурзивни. „Небеса казују славу Божију, дело руку Његових јавља свод небески“ (Пс. 18, 2) – суштински, небеса то чине и у геоцентричном и у хелицентричном систему. Али проблем настаје уколико се метафоричка основа повеже са одређеном егзегезом искуственог закључивања, на пример са Птоломејевим космолошким системом. Метафоричка порука да небеса певају славу Божију тако што Земљу окружују сва друга небеска тела, као какав хор, док се на самој Земљи, средишту универзума јавља оваплоћени Бог, делује, и јесте врло погодна. У свету у коме се сматра да Земља свакако јесте у центру васионе, што нам чула иначе непосредно сугреишу, оваква *јака* метафора је и веома уверљива, зато што пренесено значење јасно кореспондира са метафоричком основом. Када је утврђивањем хелицентризма као фактичког стања дошло до промене метафоричке основе, нужно је било да се и сам та основа промени, и то из јаке у слабу. Иако сада знамо да Земља није физички у центру универзума, то још увек не значи да она није *духовни* центар космоса, јер се на њој испуњује план божанске икономије старања о свету. Уколико би теологија остала при јакој метафори, јавља се могућност појаве *обрнуте метафоре* о чему је већ било речи. Обрнута метафора у овом случају функционише отприлике овако: Ако Земља није у центру васионе, онда ни оваплоћење Бога није централни догађај творевине, а ако то није тако, онда се и само оваплоћење доводи у питање.

Управо због убрзане флуидности чињеница узроковане развојем научног сазнања, метафоричке основе се данас брзо и лако мењају, што језик теологије ставља пред велике изазове. Предањско искуство Цркве нам нуди могуће решење и за ову ситуацију, које видим у *ревитализацији апофатичког приступа*. Апофатички језик теологије истиче да је метафора увек *само* метафора, и да сама метафоричност јесте последица немогућности људског разума да обухвати необухватну и неисказиву божанску стварност.¹⁴

Обрнута метафора, поред тога што може бити употребљена као квази-доказ против поруке коју је изворно преносила, носи са собом још једну опасност, опасност стварања *идеолошког референтног оквира*. Наиме, када нека метафоричка основа, нарочито она која је дуго времена била у употреби и на неки начин постла „опште место“, престане да буде адекватна због промене важеће научне парадигме, теолози понекад занемарују сопствено креативно позвање, и уместо да трагају за изналагањем новог метафоричког основа, почињу беспопштедну борбу против научне парадигме која је неку метафоричку основу показала неадекватном. Најпознатији такав случај је сукоб са теоријом хелицонетризма. Теолози – углавном римокатолички – оног времена су се грчевито држали тада важећег космолошког схватања, не желећи да се одрекну погодности која је та теорија пружала као јака метафоричка основа. Као што је познато, научна истраживања су у потоњем периоду несумњиво показала истинитост коперниковске космологије. Штета која је тада учињена теологији Цркве још увек није до краја санирана. Тврди став теологије у одбрани погрешне космолошке теорије је, у очима многих, компромитовао саму поруку коју теологија жели да пренесе. Још горе, компромитована ја сама теологија Цркве, односно сама Црква. Када је променљива научна истина једног доба инаугурисана у „освештану“ истину теологије и изједначена са истином вере, пад те научне истине се неминовно одразио на кредибилитет саме теологије. Теологија је тако упала у замку идеолошког референтног оквира, доведши у питање сопствену аутентичност.

Промашај овог историјског пројекта је данас свима јасан и очигледан. Међутим, искушење *ове врсте* нипошто није превазиђено. Опасност да теологија посегне за идеолошким инструментима у борби за очување неке метафоричке основе и данас се показује као стварна и релана, упркос историјским понижењима које је због тога претрпела. Упадање у идеолошки референтни оквир јесте једна од највећих опасности за теологију, а тиме и за сведочење Цркве у данашње време. Као што смо већ поменили, такође се јавља још један, ништа мање опасан и неадекватан приступ неких теолога, који у жељи да избегну стварање обрнуте метафоре, посежу за порицањем истина вере, односно интерпетацијом која чињенице вере редукује на метафору.

Теологија не може, и заправо не сме, себи да дозволи да педне у искушење *стварања* чињеница, односно одређивања шта у научном смислу јесте а шта није чињеница. Не само што теолози нису и не могу бити компетентни за бројне високо специјализоване области научног истраживања, већ је овакав анагажман опасан и штетан за теологију. Напуштање хипотеза и теорија на пољу научног истраживања је део научне методологије, који науци не доноси никакву штету, већ доприноси њеном развоју. Међутим, будући да теологија не барата оваквом врстом научне методологије као што је то на пољу природних наука, њено уплитање у хипотезе и теорије које природне науке износе, води стварању идеолошких референтних оквира, што при могућој па и очекиваној промени онога што данас важи као чињеница на научном пољу, неминовно води стварању обрнутих метафора на пољу теологије, чиме се компромитује еванђеоска

14 Nesteruk 2003, 68-74.

порука коју теологија треба да пренесе, или „преведе“ на језик савременог човека. Такав превод се тада показује као фалсификат, као сведочње сопствениог неуспеха који бива приписан самој Благој вести.

Закључак

Задатак теологије јесте изналажење адекватних метафоричких основа, па и стварање нових, односно превођење искуствених чињеница на језик теологије који је инхерентно метафоричан. Свака чињеница искуства може успешно да буде преведена, односно постављена у синтаксички поредак метафоре. Штавише, за успешност овог процеса одређена чињеница као таква није по себи од пресудне важности. На пример, теорија Великог праска као почетка универзума, без обзира да ли је Велики прасак *заиста* чињеница стварности, може, и данас се успешно преводи на језик теологије. У метафоричкој синтакси теологије, Велики прасак може изврсно да кореспондира са идејом стварања, имплицитно указујући на апсолутни почетак творевине, на почетак њеног спацио-темпоралног бивствовања. Теологија, сасвим легитимно, може да користи теорију Великог праска за исказивање истина вере, као што је истина стварања света. Међутим, теологија нипошто не сме да теорију Великог праска прихвати као јаку метафору, пошто је сасвим могуће да ће ова теорија некада бити напуштена у науци, а да ће је заменити нека друга, можда више а можда мање погодна да теологији послужи као метафоричка основа.

У савременом свету флуидних чињеница у којима се креће научна мисао, за теологију је боље да све чињенице које научно знање промовише прихвати *условно*, у модусу „ако“, при чему их слободно може користити као слабе али не и као јаке метафоричке основе. На овај начин ће теологија моћи да избегне замку стварања идеолошког референтног оквира који угрожава њену аутентичност стварањем обрнуте метафоре. С друге стране, неопходно је да се теологија чува супротног искушења које смо означили као инверзивна метафора, која такође води стварању идеолошког референтног оквира. Теологији је неопходно да се креће уским путем између Сциле и Харидбе. За то је неопходно да непрестано провера сопствену језичку синтаксу, при чему су од кључног значаја управо *lex orandi* и *lex credendi* предања Цркве.¹⁵

Литература

- Agamben, Đorđo, *Pofanacije* (Beograd, Rende 2010).
Arent, Hana *Život duha* (Beograd, Službeni glasnik 2009).
Bezić, Živan, 'Jezik teologije', *Crkva u svijetu* 25:4 (1990), 293-312.
Brink, Gijsbert van Den, *Philosophy of Science for Theologians: An Introduction* (Peetr Lang, Frankfurt am Main 2009).
Coune, Michel, *Joie de la transfiguration: D'après les Pères d'Orient* (Bégrolles-en-Mauges: Abbaye de Bellefontaine 1985).
Funkenstein, Amos, *Theology and the Scientific Imagination: from the Middle Ages to the Seventeenth Century* (New Jersey, Princeton University Press 1986).

15 Видети: Valerie Karras, „Science and the Cappadocians: Orthodoxy and Science in the Fourth Century“, Daniel Buxhoeveden, Gayle Woloschak (yp.), *Science and the Eastern Orthodox Church* (Ashgate Publishing 2013), 29-40.

Mether, Thomas, 'Science and Reductionism, Daniel Buxhoeveden', Gayle Woloschak (ур.), *Science and the Eastern Orthodox Church* (Ashgate Publishing 2013), 65-90.

Nesteruk, Alexei V. *Light from the East. Theology, Science, and the Eastern Orthodox Tradition* (Minneapolis: Fortress Press 2003).

Obolevitch, Teresa, *Faith and Science in Russian Religious Thought* (Oxford University Press 2019).

Гараджи, В. И., Сухова А. Д. (ур), *Наука и теология в XX веке: критика теологических концепций науки* (Москва: Мысль 1972).

Баковац, Александар, 'Теологија Цркве: проблем хришћанске рецепције јелинског појма теологија', *Богословље* 2 (2013), 157-171.

Баковац, Александар, *Небески Јерусалими секуларно царство* (Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2018)

Имеровски Миле, *Фундаментализам - појам - настанак и основи теологије*, *Култура* полиса 8-9 (2008), 319-327.

Косма Этолийский, *Слова*, (Москва: Святая Гора 2009).

Раковчевић, Милоје М. и Јеленковић, Предраг, 'Могуће интеракције науке и религије', *Црквене студије* 18 (2021), 141-155.

Aleksandar Đakovac

**METAPHORICAL LANGUAGE OF THEOLOGY: A CONTRIBUTION TO THE
UNDERSTANDING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THEOLOGY,
SCIENCE AND CULTURE**

In this text, we intend to examine the language of theology in the modern world, and the relationship of that language to cultural and scientific movements. The language of theology is inherently metaphorical, since its task is to express the facts of God's revelation that transcend the common experiences of this world, introducing secular concepts, ideas and paradigms into its own frame of reference. Theology therefore necessarily uses scientific and cultural evidence, which it translates into the syntax of its own language. In our day, when cultural and scientific paradigms are changing rapidly, theology must show particular flexibility while remaining faithful to the truths of a faith "once delivered to the saints" (Jude 1: 3). We will try to provide an analysis of the temptations and advantages of the traditional theological narrative, as well as to point out possible solutions to creatively overcome the perceived shortcomings, so that the gospel message can be successfully transmitted to new generations.